

Research Paper

Subjectivity: Consciousness, History and Culture**Fatemeh Golabi^{1*}, Sajjad Mesgarzadeh²**

1. Professor, Department of Social Science, Faculty of Law & Social Science, University of Tabriz, Tabriz, Iran
3. PhD in Sociology, Department of Social Science, Faculty of Law & Social Science, University of Tabriz, Tabriz, Iran

Received: December 3, 2022

Accepted: August 23, 2023

Available Online: December 22, 2023

Keywords: subjectivity, consciousness, Dasein, ethics, ideology

Abstract

The concept of subjectivity and its entry into the philosophical and sociological realms is one of the changes that the Renaissance brought about. The basis of subjects' awareness and action became one of the issues that was studied and discussed among theorists of philosophy and social sciences. So, the various terms related to subjectivity, such as free will, consciousness, subjugation, self-construction, being, existence, ideology and social construction, are the most controversial sociological and critical terms of the current era. This research uses a documentary method to review the texts and scholars' opinions on subjectivity. It tries to address the question of "how the subject and subjectivity are formed". The findings show that the approaches and theories related to subjectivity can be classified in three general patterns: Classical and existential pattern, being pattern and prescriptive pattern. Based on these three patterns, the subject's actions and consciousness are based on a spectrum between absolute ego to absolute subjugation and control. Classical and existential theories are on the absolute ego side of the spectrum. But with the emergence of Hegel, the approaches related to subjectivity distance from the absolute ego and the responsible subject. The absolute self, unlike German idealism, which has a social dimension and limitations (transcendental knowledge in Kant's approach and intersubjectivity in Fichte's approach), has no limitations and even no essence. It can be said that the subject's actions and consciousness are placed on a spectrum between absolute ego and absolute subjugation and control. Classical and existential theories emphasize on the absolute ego, while the Hegel defines subjectivity different from the absolute ego and the responsible subject. In fact, Hegel's theory, as a theory of intersubjectivity, is considered as the starting point and it prepares the basis for the formation of being and prescriptive models of subjectivity in the 20th century.

Golabi, F., & Mesgarzadeh, S. (2024). Subjectivity: Consciousness, History and Culture. *Sociology of Culture and Art*, 5 (4), 1-16.

Corresponding author: Fatemeh Golabi**Address:** University of Tabriz, Tabriz, Iran**Tell:** 09144061462**Email:** f.golabi@tabrizu.ac.ir

Extended Abstract

1- Introduction: The concept of "subjectivity" and its emergence in the thought of philosophies and social thinkers is one of the changes brought by the Renaissance. It led to a tangible increase in self-awareness. That is, things are not divine and absolute, but they can be changed and trained through harmonic individual activities. In Renaissance, "Humanism" was defined as "self activism." Renaissance individualism and Humanism showed the end of the medieval era including a large number of seemingly static, nameless and subjects lacking self-awareness, as well as the birth of the modern nation-state in which the unique citizens live. Therefore, classically, the concept "subjectivity" is associated with the ideas that human being educates himself, human being makes himself a legal person, and finally human being frees himself from various forms of oppression, ignorance or superstition and poverty. In terms of theorizing, the concept of "subjectivity" root in the first half of the 17th century and in the opinions of René Descartes. When Descartes, under the influence of the Renaissance changes, calls intuition and present science as the basis of knowledge by presence and introduced "thinking" as pure intellectual intuition that is directly formed in the human mind. In his famous work, "Discours de la méthode" Descartes calls thinking as the main feature of subjectivity and by offering the proposition of "I think, then I live" defines the human being as a person trying to get knowledge. In other words, it can be said that Descartes for the first time studied the basis of consciousness and actions as subjective-constructive manner and it became the reference of subsequent discussions. After Descartes, subjectivity and its formation became one of the debated issues among the theorists of philosophy and social sciences. In fact, answers to the question of "what is the basis of the subject's actions and awareness" and "how is it formed?" and "to what extent do we have influence or control over it?" became a controversial issue in the philosophy and social sciences.

2- Methods: This research is conducted using a documentary method and by referring to various books and articles, the opinions of scholars on the subjectivity are reviewed. In this way, it is tried to address the research question of "how the subject and the subjectivity are formed".

3- Results: This study showed that approaches and theories of the subjectivity can be classified in three models: classical and existential model, model of being and prescriptive model. The classical approach emphasizes the originality of the mind and the rationality of the human being and considers the subjectivity as a willful and rationally based action in which the world is formed through knowing the subject. In this view, subjectivity or action is the manifestation of the subject's consciousness and rationality. In the model of being, which includes Nietzsche and Sartre's existentialism, most of the assumptions of the classical model are preserved. In this model, self-determination, self-creation and responsibility of the subject are the main principles of the subjectivity. That is, the responsible subject builds the world by his actions and facilities and gives it meaning. Unlike German idealism, which has a social dimension and some limitations (transcendental knowledge in Kant's approach and intersubjectivity in Fichte's approach), the absolute self has no limitations and even no essence. Unlike the classical model, this model does not consider the pure essence and cognition (finding the truth and God) and by emphasizing the absolute self, calls the subject potentially free who just exists (as opposed to being and becoming in the Heidegger's existentialism).

Nevertheless, by emphasizing the absolute self and believing the human existence and that there is predetermined essence, and by addressing that the self-creation and social responsibility relying on the individual freedom, Nietzsche and Sartre's existentialism makes a conflict between an absolute self and social responsibility based on self-creation, without concretely resolving this conflict. Also, the classical approach and existentialism are largely existential reductionism in their existential discussions. In this approach, the subject is not defined as a process of "becoming and being", but it is called as an inherent consciousness. As a result, existence and subject are considered apart from the historical and structural situation and process. On the other hand, the model of being includes theories in which existence and subjectivity are defined as pre-existing phenomena. In other words, existence and subjectivity are formed through pre-existed

mechanisms or structures. Accordingly, in this approach, the subject and subjectivity are removed from a mere philosophical phenomenon and are considered as a social and historical phenomenon. The starting point of this model are in Hegel's opinions in which he raises the historicity and dialecticality of the subject for the first time and it was differentiated from the previous approaches. The approaches of Lacan, Heidegger and Butler, under the influence of Hegel, are examples of this model. In his ontology, Heidegger uses concepts related to Dasein, which indicate getting distance from the inherent consciousness of the classical subject and the responsibility of the subject of the model. Unlike the classical subject and Nietzsche and Sartre's existentialism, Heidegger's Dasein is historical, structured, and therefore a process of becoming and being. The concept of "facticity", the existential project and its related concepts, including Dasein, Mytzine, and being marginalized, which ultimately define the existence of Dasein, show that unlike Sartre's subject, the subject of Heidegger is not a mere psychological and existential phenomenon, but it is a sociological phenomenon that is always referred to the others. By placing the subject in the symbolic system, Lacan, like Heidegger, distances from the psychological and psychoanalytical explanation of subjectivity, the responsible and conscious subject and substitutes the unconscious concept of psychoanalysis by the language structure or the symbolic system. In general, in Heidegger and Lacan's approach, the subject is placed in a pre-existing container. In Lacan's view, the mentioned container is language or symbolic system, and in Heidegger's view, it is Dasein. Following the model of being, prescriptive model includes subjectivity approaches that consider the subject as the result of a process of being and becoming, with the difference that in this model, the power and its relationship with subjectivity are mainly considered. In other words, in prescriptive model, in order to explain the fundamental factor of the subjectivity formation, the focus is on power and its structures. More precisely,

like the model of being, not only the conscious and responsible subject is abandoned, but its power and structures become the central issue in explaining the subjectivity. Reviewing the views of Foucault and Althusser shows that power, whether in the form of ethics or ideology, controls and subjugates the subject. This control is completely desired and willingful. The concept of "self-techniques" in Foucault's theory (which root in existential projects of Heidegger), ideological interpellation in Althusser's views, and even identity performances in Butler's views refer to the self control and subjugation. It can be claimed that three concepts originated from Heidegger's slavish conformism. The main point is that in all theories (both being a model and a prescriptive model), the subject is a process of becoming and being that tries to achieve the existential validity and authenticity.

4- Conclusion: Based on the aforementioned points, in response to the main question of the research, "finding an answer to the subjectivity", it can be said that the subject's actions and consciousness are placed on a spectrum between absolute ego and absolute subjugation and control. Classical and existential theories emphasize on the absolute ego, while the Hegel defines subjectivity different from the absolute ego and the responsible subject. In fact, Hegel's theory, as a theory of intersubjectivity, is considered as the starting point and it prepares the basis for the formation of being and prescriptive models of subjectivity in the 20th century.

5- Funding: This article did not have funding support.

6- Authors' contributions

All stages of this research have been done jointly by Sajjad Mesgarzadeh, PhD in Sociology and Fatemeh Golabi, Professor of Department of Social Science at university of Tabriz, Tabriz, Iran.

7- Conflict of interests

There is no conflict of interest to disclose.

سوژه‌گی: آگاهی، تاریخ و فرهنگ

فاطمه گلابی*^۱، سجاد مسگرزاده^۲

۱. استاد، گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

۲. دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

چکیده

مفهوم سوژه‌گی و ورود آن به اندیشه فلسفی و اجتماعی یکی از تحولاتی است که رنسانس با خود به همراه آورد، تحولی که طی آن سوژه‌گی، به‌مثابه مبنای آگاهی و کنش به یکی از مسائل مورد مناقشه در بین نظریه‌پردازان فلسفه و علوم اجتماعی تبدیل شد. از این منظر، رویکردهای گوناگون به سوژه‌گی، از حیث پرداخت به موضوعاتی نظیر آزادی و اراده، آگاهی، انقیاد، ساخت خود، بودن، هستی، ایدئولوژی و ساخت اجتماعی، جزو مجادله برانگیزترین نظریه‌های جامعه‌شناختی و انتقادی عصر حاضر بوده‌اند. روش این پژوهش از نوع توصیفی تحلیلی می‌باشد. گردآوری مطالب به‌شیوه اسنادی بوده است و در این راستا از کتب، مقالات و متون مختلف نظری استفاده شده است. مطالعه حاضر در پاسخ به مسئله مناقشه‌برانگیز سوژه‌گی انجام شده است. بر این مبنای می‌توان رویکردها و نظریه‌های مرتبط با سوژه‌گی را در قالب سه الگوی کلی طبقه‌بندی کرد: ۱- الگوی کلاسیک و وجودی، ۲- الگوی بودن و ۳- الگوی تجویزی. بر اساس این سه الگو مبنای اقدامات و آگاهی سوژه در طیفی بین «من مطلق» تا «انقیاد و کنترل مطلق» قرار می‌گیرند. نظریه‌های کلاسیک و وجودگرا در سمت من مطلق قرار دارند. اما با ظهور هگل رویکردهای مرتبط با سوژه‌گی از من مطلق و سوژه مسئول فاصله می‌گیرند. در واقع، نظریه هگل به‌عنوان یک نظریه میان‌سوژه‌گی نقطه آغاز و زمینه‌ساز شکل‌گیری حرکت به سمت الگوهای بودن و تجویزی قرن بیستمی در ارتباط با سوژه‌گی است.

تاریخ دریافت: ۱۲ آذر ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: ۵ شهریور ۱۴۰۲

انتار آنلاین: ۱ دی ۱۴۰۲

واژه‌های کلیدی: سوژه‌گی، آگاهی، دازاین، اخلاق، ایدئولوژی

استناد: گلابی، فاطمه و مسگرزاده، سجاد (۱۴۰۲). سوژه‌گی: آگاهی، تاریخ و فرهنگ. فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵(۴)، ۱-۱۶.

* نویسنده مسئول: فاطمه گلابی

نشانی: گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

تلفن: ۰۹۱۴۴۰۶۱۴۶۲

پست الکترونیکی: f.golabi@tabrizu.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسئله

مفهوم سوژه‌گی و ورود آن به اندیشه فلسفی و اجتماعی یکی از تغییراتی است که رنسانس با خود به همراه آورد. پیامد اصلی این تغییرات، یعنی افزایش خودآگاهی، امری الهی و ثابت نبود بلکه چیزی بود که با فعالیت‌های فرد قابل تغییر و پرورش پذیر بود. اومانیزم برآمده از رنسانس مدافع سوژه کنشگر بود. فردگرایی رنسانس و امانیزم به معنای پایان جامعه قرون وسطا با خیل عظیم سوژه‌های به‌ظاهر ایستا، بی‌نام و بدون خودآگاهی تلقی شده و همچنین تولد دولت-ملت مدرن را که شهروندان منحصر به فرد در آن ساکن‌اند و زندگی می‌کنند، نوید می‌داد (هال، ۱۳۹۶: ۳۷). بنابراین، مفهوم سوژه در معنای کلاسیک با این ایده که بشر [فاعل شناسا] خود را شکل داده یا تربیت می‌کند، این ایده که بشر خود را قانونمند می‌کند، و سرانجام این ایده که بشر خود را از اشکال گوناگون ستم، جهل یا خرافات، فقر و... می‌رهاند، در پیوند است (بالیبار، ۱۳۹۳؛ به نقل از پورنجف و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۲۳).

به لحاظ نظری، ریشه این مفهوم را می‌توان در نیمه اول قرن هفدهم در آراء دکارت جستجو کرد. دکارت تحت تأثیر تغییرات حاصل از رنسانس، شهود و علم حضوری را پایه و اساس شناخت دانسته و تفکر را نوعی شهود محض عقلی معرفی می‌کند که به شکل بی‌واسطه در ذهن انسان شکل می‌گیرد. دکارت در اثر مشهور خود، گفتار در روش اصل اندیشیدن را به عنوان ویژگی اصلی سوژه‌گی مطرح می‌کند و با طرح گزاره «فکر می‌کنم پس هستم»، هستی انسان را به مثابه موجودی که در جدال دانستن است، تعریف می‌کند (هال، ۱۳۹۶: ۳۷-۱۶). به عبارت دیگر، دکارت برای اولین بار مبنای آگاهی و کنش‌های سوژه را، آن هم به صورت سوژکتیو-ساخت، مورد بررسی قرار داده و منشأ شکل‌گیری بحث‌ها و نظریه‌های بعدی مرتبط با مطالعه مبنای آگاهی و اقدامات سوژه شد. بعد از دکارت، سوژه‌گی و نحوه شکل‌گیری آن تبدیل به یکی از مسائل مورد مطالعه و بحث در بین نظریه‌پردازان فلسفه و علوم اجتماعی شد. در واقع پاسخ به این سوال که مبنای اقدامات و آگاهی سوژه چیست و چگونه شکل می‌گیرد؟ و تا چه درجه‌ای ما بر آن تأثیر یا کنترل داریم؟ تبدیل به یک مسئله مناقشه بر انگیز در فضای فلسفه و علوم اجتماعی شده است. بر این اساس، هدف مطالعه حاضر آن است که با مرور رویکردهای نظری مرتبط با سوژه‌گی، مبنای آگاهی و اقدامات سوژه و تحولات و تغییرات مرتبط با این مسئله را بررسی کند تا بدین طریق بتوان پاسخی برای مسئله سوژه‌گی ارائه کرد.

۲- پیشینه پژوهش و ملاحظات نظری

رویکردهای اولیه در این ارتباط تحت تأثیر نظام فکری دکارت قرار داشته و الهام بخش فلسفه ایدئالیسم آلمانی مبتنی بر اصالت عقل شد و حتی انقلاب کپرنیکی کانت را تا حدودی می‌توان بازگشت به دکارت و اولویت دادن به امکانات فاعل شناسا دانست (مجتهدی، ۱۳۹۵: ۱۶). نتیجه انقلاب کپرنیکی کانت این بود که، ابژه‌ها (یا طبیعت) که می‌شناسیم باید به نحوه شناخت ما از آن‌ها وابسته باشند. در حالی که قبل از کانت می‌پنداشتیم که شناخت ما به ابژه وابسته است. ابژه‌ها نمودهایی هستند که در نسبت با سوژه وجود دارند (وود، ۱۳۹۶: ۱۲۲-۶۸؛ کورنر، ۱۳۹۴: ۱۵۷-۱۳۵). آنچه می‌دانیم و می‌شناسیم فقط ساخته خودمان است. چیزی که باعث می‌شود سوژه بتواند چنین نقشی را ایفا کند، مقوله کنش است؛ یعنی تمام مراحل که در این فرآیند یک به یک طی می‌شود تا در نهایت سوژه معرفت را کسب کند و در سایه آن جهان را شکل بخشد، با کنش ممکن می‌گردد (طالبزاده و صادقیان، ۱۳۹۵: ۵۴۴-۵۴۳). بنابراین، هرچند کانت در جلد اول «نقد عقل محض» برای فرار از عقل‌گرایی محض چاره را در تلفیق تجربه و عقل یافته و این ایده را مطرح کرد که شناخت استعلایی شناختی پیشین است که انتزاع صرف یا سوژکتیو صرف نیست، بلکه به ابژه نیز نظر دارد، ولی بر اساس معرفت‌شناسی کانت نه تنها مبنای آگاهی و اقدامات سوژه، عقل و کنش است، بلکه وجود ابژه نیز وابسته به آگاهی و اقدامات سوژه است. یعنی از سویی به حس نیازمندیم و از سوی دیگر به عقل. حس، ماده شناخت را به ما می‌دهد و عقل صورت آن را. پس شناخت استعلایی کانت در حالی که از قوانین و ایده‌های عقل بی‌بهره نیست،

مرتبط، محدود و مقید به تجربه و حس نیز است. (محمدرضایی و فولادی، ۱۳۸۸: ۸۴-۸۳؛ کورنر، ۱۳۹۴: ۲۰۴-۱۷۰). همچنین کانت برای جلوگیری از نسبی‌گرایی و شکاکیت اعتبار عینی را مطرح می‌کند. اعتبار عینی یعنی اعتبار برای آگاهی به طور عام که تشکیل دهنده عینیت ابژه‌ها است (وود، ۱۳۹۶: ۱۲۲-۶۸).

پس از کانت، فیخته در مسیر تأسیس و بسط فلسفه خویش فلسفه کانت را بسط داده و خود را ادامه دهنده حقیقی فلسفه کانت معرفی کرد. به زعم فیخته، فلسفه می‌تواند با دو مبدأ آغاز شود. هم با مفهوم «سوژکتیویته آزاد» (من) و هم با مفهوم «ابژکتیویته محض». شق نخست، مبدأ ایدئالیسم و شق دوم، مبدأ چیزی است که فیخته آن را «دگماتیسم» (یا رئالیسم استعلایی) می‌نامد. طبق باور فیخته، فقط ایدئالیسم استعلایی است که واقعاً وظیفه فلسفه را به انجام می‌رساند، زیرا که از آزادی سوژکتیو شروع می‌کند و سپس ابژکتیویته و محدودیت را به منزله شروط امکان هرگونه خودبودگی مطرح می‌سازد (نویهاوزر، ۱۳۹۱: ۱۷-۱۸). از نظر فیخته قوه شناخت و فاعلیت آزاد، صفت ممتاز سوژکتیویته یا من است (همان: ۴۸). این سوژه یا من، وظیفه دارد تمام جهان ابژکتیو را برسازد. در فیخته سوژه یا «من» هم صورت و هم ماده آگاهی را با کنش خویش برمی‌سازد و بدین ترتیب کنش سوژه زمینه پیدایش هستی را رقم می‌زند. اگر کنش سوژه نباشد، در دستگاه معرفتی انسان، شناختی و فهمی از هستی حاصل نمی‌شود. (طالبزاده، صادقیان، ۱۳۹۵: ۵۵۰). با وجود این، فیخته از محدودیت‌پذیری ضروری خودبودگی بالفعل غافل نیست و خود تعیین بخشی کلی ایدئالی است که من محدودیت‌پذیر بی وقفه به سوی آن در کوشش است، اما هرگز بدان دست نمی‌یابد. اینجا فیخته بر خصلت اجتماعی یا میان‌سوژه‌گانی^۱ خودبودگی نیز تأکید می‌کند. به باور فیخته، «من، صرفاً در نسبت یا سوژه‌های عقلانی دیگر، من است.» (نویهاوزر، ۱۳۹۱: ۱۸).

این خوانش ایدئالیستی کانت و فیخته از سوژه‌گی بعدها به صورت افراطی‌تر مورد توجه فلسفه وجودگرایی نیچه و سارتر قرار گرفت. این شکل از وجودگرایی بر ضرورت خودآگاه کردن کامل زندگی تا حد ممکن، با هر محدودیتی که فرد ممکن است به طور اجتناب‌ناپذیری با آن مواجه شود، تأکید داشت. از نظر نیچه خود یک وجود پایدار و با ثبات یا ذاتی نیست، بلکه چیزی است که فرد آن را می‌سازد. برای مثال نیچه در حکمت *شادان* و *چنین گفت زرتشت*، نوعی فرایند آگاهی‌افزایی آنی را انجام می‌دهد که آشکارا قصد دارد کنشگر فردی و مسئولیت‌پذیری برای عملکرد فرد را در فرایند «خودآفرینی» بسیار قوی‌تر پرورش دهد و به‌ندرت به یک فرد استثنایی نادر یا یک ابر-انسان آتی تخیلی محدود می‌شود. نیچه معتقد است که انسان‌های پسااستی از لحاظ تاریخی نیروهای بی‌همتایی دارند تا «خودشان را بیافرینند»، البته اگر اراده انجامش را داشته باشند. تفکر نیچه به کنشگری ابزاری دلالت دارد که در نتیجه آن ذات مخلوق الهی با آگاهی جدید از هویت *خودساخته فردی/اجتماعی* جایگزین می‌شود (هال، ۱۳۹۶: ۱۰۲-۱۰۸). سارتر نیز به پیروی از نیچه معتقد است که «ذات انسان وجود ندارد، چون خدایی نیست که بخواهد آن را بیافریند. انسان فقط هست. او، تنها آن چیزی نیست که خودش تصور می‌کند، بلکه چیزی است که اراده می‌کند، و همینطور خودش را بعد از وجود داشتن تصور می‌کند... انسان چیزی جز آفریدن خودش نیست. انسان، در واقع، پروژه‌ای است که یک زندگی سوژکتیو دارد، به‌جای آنکه خزه، یا قارچ یا یک گل کلم باشد... اگر، با این حال، درست باشد که وجود بر ذات تقدم دارد، در آن صورت، انسان مسئول خودش است.» در واقع، نیچه و سارتر برخلاف ایده‌آلیسم آلمانی به‌دنبال ذات‌زدایی از سوژه‌گی بودند. البته سارتر جهان‌بینی خود را بر اساس اخلاقیات در خودآفرینی شکل داد و معتقد بود که «وقتی می‌گوییم انسان مسئول خودش است، منظور این نیست که فقط مسئول فردیت خودش است، بلکه مسئول همه انسان‌هاست.» (هال، ۱۳۹۶: ۱۰۸-۱۱۰).

1. intersubjectivity

گلایی، فاطمه و مسگرزاده، سجاد (۱۴۰۲). سوژه‌گی: آگاهی، تاریخ و فرهنگ. فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵(۴): ۱-۱۶.

۳- روش پژوهش

این پژوهش از نوع پژوهش‌هایی است که به شیوه اسنادی انجام شده است و در این راستا با مراجعه به کتب و مقالات مختلف، نظرات صاحب‌نظران در مورد موضوع ذهنیت بررسی شده است. در راستای بررسی موضوع، نظریه‌های مرتبط مورد واکاوی قرار می‌گیرد. این نظریه‌ها با هم تطبیق داده شده و مورد مقایسه و ارزیابی قرار می‌گیرد. تداوم یا تقابل برخی از نظریه‌ها و آرا با هم در بررسی اسناد و کتب و مقاله‌های مختلف مورد تدقیق قرار گرفته است. در این راه سعی شده است به پرسش پژوهشی «چگونگی شکل‌گیری سوژه و سوژه‌گی» و کنش‌ها و اقدامات مبتنی و یا منتج به آن پرداخته شود.

۴- تحلیل یافته‌ها

- هگل: منشأ یک گذار

هرچند هگل یک ایده‌نالیست بود اما نظام فکری را ایجاد کرد که منشأ خروج از خوانش‌های اولیه و وجودگرا از سوژه‌گی شد. هگل رویکرد میانه‌روتی را نسبت به کانت و فیخته اتخاذ می‌کند. هگل با طرح ایده‌نالیسم مطلق بیان می‌کند که ایده مطلق نه عینی است و نه ذهنی، زیرا صورت یا ساختاری است که به نحو برابر ذاتی هر دوی آن‌هاست. نباید ذهن را به مرتبه عین فرو بکاهیم، آنچنان که گویی ذهن صرفاً امری مادی و حاصل طبیعت است و برعکس نباید مانند آموزه کانت عین را به مرتبه ذهن تقلیل دهیم، آنچنان که گویی عین صرفاً امری ایده‌ئال است. هم امر ذهنی و هم امر عینی به یک میزان واقعی هستند و تقابل میان آن‌ها در تجارب روزمره ما آشکار می‌شود (بیزر، ۱۳۹۱: ۱۲۹-۱۲۱).

اما نکته مهم در ارتباط با سوژه‌گی هگل، نظریه‌پردازی او درباره بازاندیشی خودآگاهی است. یکی از تأثیرگذارترین و ماندگارترین خدمات هگل به نظریه‌های سوژه‌گی، تاریخی کردن کامل وجود و خودتکوینی بود. بر اساس نظریه هگل، بنیان شرایط انسان از یک دوره تاریخی به دوره دیگر می‌تواند عوض شود. علی‌رغم علاقه عمومی هگل به خاصیت تاریخی شرایط انسان، او به شدت بر این نکته تأکید می‌کرد که تاریخ چیزی جز پیشرفت آگاهی از آزادی نیست. او در بخش دوم کتاب *پدیدارشناسی روح* به نام «خود آگاهی» این ادعای انقلابی را مطرح می‌کند که خودآگاهی از درجات خود و برای خود، زمانی وجود دارد که برای دیگری نیز وجود داشته باشد. یعنی خودآگاهی فقط زمانی وجود دارد که تصدیق شود. هگل استدلال می‌کند که خودآگاهی یک فرد هرگز به طور مجزا وجود ندارد، بلکه همیشه در رابطه با دیگری یا دیگران که وجودش را تأیید می‌کنند وجود دارد. ولی همچنین اشاره می‌کند که این ارتباط، ارتباطی ذاتاً برابر نیست، یا تأیید میان فردی متقابلی وجود ندارد. از نظر هگل، خودآگاهی همیشه جدال برای تسلط است: خودآگاهی یکی با خودآگاهی دیگری روبرو می‌شود و به این شکل، از قالب خودش بیرون می‌آید. این عمل دو کارکرد دارد: اول، خودش را از دست می‌دهد، چون خودش را در حکم یک وجود دیگر کشف می‌کند؛ دوم، با انجام آن، دیگری را جایگزین می‌کند، چون دیگری را یک وجود اصلی نمی‌بیند، اما در دیگری خودش را می‌بیند. باید این دیگر بودن خودش را جایگزین کند. در واقع، این وابستگی ناآرام به دیگری منجر به نوعی جدال مرگ و زندگی می‌شود که در نهایت یکی از این دو وجود پیروزمند ظاهر می‌شوند و یک رابطه موقت ارباب/برده را با دیگری مغلوب برقرار می‌کند. فرایند دیالکتیکی هگل درباره خود آگاهی به طور خلاصه چنین است: نیروهای متخاصم که ذاتاً بی‌کفایت هستند با همدیگر برخورد می‌کنند و از جدال این نیروها و فراتر از آن، سنتزهای جدید، فرم‌ها و حالت‌های جدید وجود را می‌آفریند (هال، ۱۳۹۶: ۸۲-۷۹). هگل نظریه‌ای را در ارتباط با سوژه‌گی مطرح می‌کند که دو ویژگی اساسی دارد: ویژگی اول این است که از نظر هگل سوژه‌گی فرآیندی تاریخی است که در طول تاریخ و در شرایط مختلف زمانی و مکانی شکل گرفته و تکامل پیدا کرده است و دوم اینکه سوژه‌گی در یک فرایند دیالکتیکی بین خود و دیگری شکل می‌گیرد. بر همین اساس، هگل از ذاتی انگاری ایده‌آلیسم‌های آلمانی و وجودگراها در ارتباط با آگاهی و عقلانیت سوژه فاصله می‌گیرد و امکان گذار از رویکردهای اولیه و وجودگرایی را فراهم می‌کند.

به طوری که این دو ویژگی اغلب رویکردها و نظریه‌های بعدی سوژه‌گی به ویژه در قرن بیستم را تحت تأثیر قرار داد و زمینه‌ساز شکل‌گیری رویکردهای از قبل موجود (فرآیندی از بودن و شدن) و تجویزی نسبت به سوژه‌گی می‌شود.

- هایدگر: دازاین (وجود از قبل تعیین شده)

با وجود اینکه هایدگر به عنوان یک وجودگرا شناخته می‌شود اما تحت تأثیر هگل در طرح هستی‌شناسی خود تحلیلی از سوژه‌گی و وجود را ارائه می‌کند که منجر به گفتمانی به دور از تحلیل‌های کلاسیک مبتنی بر اصالت عقل و وجودگرایی، که وجود انسان را در آگاهی یا عقلانیت جستجو می‌کردند، می‌شود. استفاده از اصطلاح دازاین^۱ برای تعیین وجود انسان، علامت خروج هایدگر از این درک قبلی است. به این صورت که، دازاین از نظر هایدگر شکلی از وجود است که با بودن^۲ در ارتباط است نه با هست^۳ و بر خلاف اشیا مختص وجود انسان است. هایدگر به منظور یافتن معنی دازاین شش مفهوم اساسی را در ارتباط با وجود دازاین مطرح می‌کند. فکتیسیته^۴، پرتاب‌شدن^۵، پروژه‌های وجودی، دازمن^۶، میتزاین^۷ و کنار ماندن^۸. ارتباط این مفاهیم شکل‌دهنده دستگاه وجودی دازاین در اندیشه‌های او هستند.

- فکتیسیته: هایدگر با تجزیه و تحلیل وجودی خود از دازاین می‌کوشد نشان دهد که معنای گفتن وجود انسان در حقیقت با گفتن وجود سنگ تفاوت اساسی دارد. هایدگر بر آن است تا مدلی از «بودن» بی‌نظیر دازاین به عنوان وجودی در مقابل حالت‌های هست (IS) در جهان ارائه دهد. پس دازاین روش خاص پروژه جدید بودن و وجود در اندیشه هایدگر است. فکتیسیته، روش خاصی است که انسان به عنوان دازاین در آن وجود دارد (کاولز^۹، ۲۰۱۷: ۱۷-۱۹). فکتیسیته با جنبه زمانی دازاین در ارتباط است و بیان می‌کند که وجود دازاین مرتبط با «گذشته»، یا «از قبل» است. معنی اصلی وجود مبتنی بر فکتیسیته در ویژگی «بودن» نهفته است. فکتیسیته مواردی را در بر می‌گیرد که از لحاظ زمانی قبل از ما وجود داشته‌اند، اما با وجود این شکل‌دهنده ما هستند. فکتیسیته، خصوصیات بدن، وضع موجود، اوضاع فرهنگی-اجتماعی و تاریخی من را در بر می‌گیرد، زیرا همه اینها می‌توانند مرا تشکیل دهند به طوری که قبل از اینکه خود را در وجود بیابم، این فکتیسیته من است که «قبل از» من تعیین شده است، اما با این وجود این واقعیت را تشکیل می‌دهد که هستم. به عبارت دیگر فکتیسیته نحوه بودن دازاین است یا حالت بودن انسان و ساختارهایی است که آن را تشکیل می‌دهند. پس دازاین فقط بر اساس امکانات فکتیسیته مشخص می‌تواند خود را طراحی کند. بر همین اساس هایدگر از وجود پرتاب شده بحث می‌کند (همان: ۲۲-۲۰).

- پرتاب‌شدن: پرتاب شدن در پیوستگی با مفهوم فکتیسیته است. هایدگر با گفتن اینکه ما «پرتاب شده‌ایم»، تلاش می‌کند چیزی اساسی و مهم در مورد شرایط انسانی را به تصویر بکشد. هایدگر سعی دارد نشان دهد که گفتن اینکه ما به داخل وجود پرتاب شده‌ایم، نوعی انفعال را در قلب یا بنیان زندگی ما نشان می‌دهد. این پرتاب عملی نیست که ما انجام داده‌ایم بلکه کاری است که متوجه می‌شویم برای ما انجام شده است. ما عامل نیستیم بلکه گیرنده و متأثر از آن هستیم. این چیزی است که «از قبل» به یک معنا اتفاق افتاده است. چیزی که ما انتخاب نکردیم و نمی‌توانستیم انتخاب کنیم. با این ایده کلی که ما «به داخل وجود پرتاب شده‌ایم» پرتاب حرکتی را به زندگی ما القا می‌کند که ما آن را ایجاد نکردیم و شاید نتوانیم جلوی آن را بگیریم (همان):

1. Dasein
2. being
3. is
4. facticity
5. thrownness
6. Dasman
7. Mitsein
8. Abständigkeit
9. Cowles

گلایی، فاطمه و مسگرزاده، سجاد (۱۴۰۲). سوژه‌گی: آگاهی، تاریخ و فرهنگ. فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵(۴)، ۱-۱۶.

۶). براساس فکتیسیته و پرتاب شدن، دازاین مواردی را در گذشته در بر می‌گیرد که «چه کسی یا چه چیزی هستیم» ما را شکل می‌دهد و می‌سازد. هایدگر با طرح «قبلی بودن فکتیسیته و پرتاب شدن»، ایده پیشینی بودن دازاین را به دست آورد. پس ساختار وجودی ما پیشینی است و [دازاین] به عنوان چیزی که پرتاب شده است می‌تواند خودش را فقط بر اساس امکانات فکتیسیته مشخص کند. پرتاب شدن در این معنا که پیش از ما وجود دارد، می‌تواند به عنوان مفهوم «از قبل» در نظر گرفته شود. یعنی چیزی که قبل از من ایستاده است. گویی نوری از پشت سر ما می‌خواهد آن چه را که در پیش رو داریم روشن کند. این واقعیت که ما «قبلاً» هستیم به نوعی تعیین می‌کند که چه چیزی پیش روی ماست و نوع احتمالات و امکاناتی را که در داخل آن‌ها پروژه‌ریزی می‌کنیم، تعیین می‌کند (کاولز، ۲۰۱۷: ۳۱-۳۰).

- پروژه‌های وجودی: پروژه وجودی را می‌توان یک تمایل یا نیت برای سوژه گی و بودن در جهان با استفاده از یک روش خاص و معین تعریف کرد (گالنی و وللا، ۲۰۲۰: ۱-۲). در وجودگرایی هایدگر، پروژه‌های وجودی، در پیوستگی با مفهوم پرتاب شدن است. یعنی محدود و از قبل تعیین شده هستند. از نظر هایدگر، دازاین نوعی ماده با ویژگی خاص نیست بلکه به عنوان «توانایی بودن» با استفاده از احتمالات و امکانات است. استفاده از احتمالات و امکانات یا دریافت آن‌ها سازنده درک خود از خود است و بنابراین دازاین همان چیزی (یا کسی) است که خود را با استفاده از احتمالات و امکانات یا دریافت آنان درک می‌کند. این بدان معناست که آنچه را که هدف قرار می‌دهم بر اساس آنچه که بودم [وجود پیشین دازاین] برنامه‌ریزی می‌کنم. طرح من از احتمالات آینده به این بستگی دارد که من قبلاً چه کسی بودم یا به صورت پیشین چه کسی هستم. بر همین اساس، پروژه‌های وجودی، «شناور و آزاد» نیست. پرتاب شدن پروژه [های وجودی] ما را محدود می‌کند. ما به شیوه‌ای بوجود آمدیم و همین شیوه، نوع امکاناتی را که به وسیله آن‌ها طرح ریزی می‌کنیم و امکاناتی را که داریم، تعیین می‌کند. بنابراین، اگرچه من براساس پروژه وجودی خود-که بر اساس احتمالات و امکانات پروژه‌ریزی کرده‌ام، وجود دارم، دامنه این احتمالات و امکانات با واقعیت‌های خاصی که قبلاً، من و دنیای من را تشکیل داده‌اند، محدود می‌شود. من پروژه‌های وجودی خود را با واقعیت‌های خاص در مورد بدن، نژاد، جنسیت، طبقه، وضعیت اجتماعی-تاریخی محدود می‌کنم. پس پروژه‌های من پرتاب شده‌اند. در اینجا، پرتاب به عنوان تعیین کننده دامنه احتمالات و امکاناتی است که پیش روی من است (کاولز، ۲۰۱۷: ۳۱-۳۳). فرد به عنوان یک سوژه، همیشه به درون جهانی «پرتاب» می‌شود. به این معنا که شخص خودش را با ویژگی‌ها، قابلیت‌ها و شرایطی که در ابتدا هیچ کنترلی روی آن ندارد، مشخص می‌کند. پس براساس فلسفه وجودگرایی هایدگر فرد در موقعیت‌های وجودی قرار می‌گیرد و در ارتباط با همین موقعیت وجودی است که افراد پروژه‌های معینی از سوژه گی را شکل می‌دهند (گالنی و وللا، ۲۰۲۰: ۲-۳). در واقع، در فلسفه هایدگر پرتاب شدن به‌عنوان تأمین کننده محتوای پروژه دازاین به تصویر کشیده شده است. پرتاب شدن به عنوان «محتوای ماده بودن» هم محدود می‌کند و هم امکاناتی را ایجاد می‌کند که فرد پروژه‌های وجودی خود را بر اساس آن تعریف می‌کند (ویتنی^۲، ۲۰۱۱: ۶۵).

- دازمن، میتراین و کنار ماندن: در دستگاه وجودی هایدگر این سه مفهوم در کنار فکتیسیته‌ها و پرتاب شدن، شکل‌دهنده پروژه‌های وجودی یا حداقل تأثیرگذار در شکل‌گیری پروژه‌های وجودی هستند. دازمن شرح رابطه فرد با جهان اجتماعی، یعنی ماهیت و جایگاه بعد ناشناس و غیرشخصی زندگی اجتماعی است. حالتی از وجود که در آن دازاین، به‌جای اینکه واقعاً کاری را انتخاب کند، آن را تنها به این دلیل انجام می‌دهد که این همان کاری است که مردم [جمعیت] انجام می‌دهند. در هستی و زمان هایدگر به عنوان یک اگزستانسیالیست اصیل، دازمن را وجود نامعتبر می‌داند. در این حالت، خود اصیل یک اصلاح وجودی از دازمن است [حالتی که دازاین از دازمن بیرون می‌آید و آن را در هم می‌شکند]. یعنی خود اصیل بر ویژگی غیرشخصی و ساختاری

1. Gualeni and Vella

2. Withy

گلایی، فاطمه و مسگرزاده، سجاد (۱۴۰۲). سوژه‌گی: آگاهی، تاریخ و فرهنگ. فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵(۴): ۱-۱۶.

انسان [دازمن] مسلط است. اما در بعد هستی‌شناسی، دازمن یک موجودیت اصلاح شده از خود اصیل است، یعنی خود اصیل و فردی، بنیادی است و غیرشخصی [دازمن] بر آن نظارت کرده و آن را اصلاح و تعدیل می‌کند (دریفوس^۱، ۲۰۰۸: ۴۲۳).

کارمن^۲ مطرح می‌کند که دازمن به هنجارهای اجتماعی ناشناس اشاره می‌کند که امکانات و نقش‌های انسان را قابل درک کرده و درک زندگی روزمره را ممکن می‌سازند. پس وجود مبتنی بر دازمن، وجود معتبر یا به عبارتی، روشی خاص برای پذیرش این هنجارهای سازنده است، نه روشی برای درهم شکستن آن‌ها. مطابق با هستی‌شناسی هایدگر نیز دازمن یکی از ساختارهای ضروری دازاین است. بنابراین دازمن به هنجارهای به اشتراک گذاشته شده یا شیوه‌های زندگی روزمره اشاره می‌کند که هم استفاده از امکانات و تجهیزات و هم هدف و نقطه استفاده را تعیین می‌کند. که هایدگر این ویژگی دازمن را اعتبار^۳ می‌نامد [یعنی دازاین از این طریق معتبر می‌شود]. پس دازمن به خصلت ارجاعی بودن اعتبار اشاره دارد [یعنی اعتبار دازاین در ارجاع یا اشتراک‌گذاری با دازمن تعیین می‌شود]. در اینجا هایدگر با توسعه مفهوم میتزاین (بودن با)^۴ نشان می‌دهد که شیوه‌های زندگی روزمره یا هنجارهای به اشتراک گذاشته شده از کجا نشأت می‌گیرند. میتزاین، برخاسته از یک توافق مثبت بین افراد است نه از دازاین قبلاً اجتماعی شده که فرد آن را در موقعیت‌های خصوصی به کار می‌برد (همان: ۴۲۵-۴۲۵). این مفهوم یک ادعا در ارتباط با وجود انسان است که براساس آن، انسان در ساختارهای وجودش به طور ضمنی به انسان‌های دیگر اشاره می‌کند [یعنی بخشی از ساختارهای وجودی انسان توسط دیگری شکل می‌گیرد] (جاناتان^۵، ۲۰۰۶: ۴۷). میتزاین به کسانی اطلاق می‌شود که، فرد در اکثر موارد در میان آنها قرار داشته و خود را از آنها متمایز نمی‌کند. در واقع، در آراء هایدگر میتزاین به ویژگی «این همانند بودن با»^۶ دازاین در جهان، اشاره می‌کند. بر همین اساس آشنایی‌های زمینه‌ای یا شیوه‌های روزمره که از طریق آن پدیده‌ها تفسیر می‌شوند و در تعامل‌ها و همه وضعیت‌های هدفمند و آگاهانه وجود دارند، توأقی است در شیوه‌های مناسب عمل و قضاوت که دازاین در وهله‌ی اول در آن رشد کرده است، بدون اینکه امکان خروج وجود داشته باشد. چون دازاین «همیشه از قبل» اجتماعی شده است. بنابراین از نظر هایدگر دازاین معتبر براساس دازمن و میتزاین عمل می‌کند (دریفوس، ۲۰۰۸: ۴۲۵-۴۲۶).

هایدگر با توجه به دو مفهوم دازمن و میتزاین و در بسط آن‌ها به ویژگی دیگر دازاین اشاره می‌کند. از نظر او هنجارهای غیرشخصی که ما در آن‌ها اجتماعی شده‌ایم، هم انطباق را اجتناب ناپذیر می‌سازند (به استثنای کسانی که دیوانه هستند) و هم فرار از اضطراب به کنفورمیسم برده‌وار^۷ (انطباق برده‌وار) را ممکن می‌سازند که در نتیجه آن دازمن نجات‌دهنده می‌شود یا فرآیندی که هایدگر آن را قهرمان‌سازی دازمن می‌نامد. از نظر دریفوس، هایدگر به ما می‌گوید آنچه ما از آن بیرون می‌آییم، کنفورمیسم است. یعنی سلطه این احساس، که چه چیزی نرمال و مناسب است تا به جای اینکه پاسخ خاص و متفاوت دهیم، به موقعیت‌ها پاسخ عامه‌پسند دهیم. در هستی و زمان «کنار ماندن یا نگرانی از تفاوت با دیگری»^۸ به عنوان نوعی فشار اجتماعی، همین کنفورمیسم است. یک پدیده هستی‌شناختی که معتبر است و به‌طور نامحسوس در پس‌زمینه کار می‌کند. هایدگر تمایل اساسی ما در به‌حداقل‌رساندن فاصله بین خود و دیگران را اجباری ظریف می‌داند، به‌ویژه زمانی که از این کار آگاه نیستیم. کنارماندن دال بر نگرانی و اضطرابی است که دازاین با دوری از همسایگان خود دارد و در معتبر بودن یک اصل غالب است. کنارماندن نشان‌دهنده ساختاری اساسی از تمام فعالیت‌های دازاین است که به‌طور نامحسوس تفاوت‌ها را کاهش می‌دهد و بنابراین کارکرد هستی‌شناختی ایجاد هنجارها و در نتیجه گشودن یک جهان مشترک انسانی را انجام می‌دهد (همان: ۴۲۶-۴۲۸).

1. Dreyfus
2. Carman
3. significance
4. being-with
5. Dreyfus
6. with-like being-in-the-world
7. slavish conformism
8. Abständigkeit or distantiality

گلایبی، فاطمه و مسگرزاده، سجاد (۱۴۰۲). سوژه‌گی: آگاهی، تاریخ و فرهنگ. فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵(۴)، ۱-۱۶.

هایدگر معتقد است که زندگی هر انسانی هنجارمند (تحت کنترل هنجارها) بوده و گونه‌ای از حوزه عمومی است که در آن همراه با زندگی‌های دیگر رخ می‌دهد. هنجارگرایی^۱، قابل‌قبول‌بودن^۲، مجاز بودن^۳، بایستگی یا باید بودن^۴ از نظر هایدگر ویژگی‌های ضروری اجتماعی بودن انسان است. پیامد نگرانی از کنارماندن این است که افراد در روش‌های اقدام و تفکر از قبل تجویز شده قالب‌ریزی شده و از همه نقش‌ها و شغل‌های مورد پذیرش در جامعه استقبال می‌کنند (دریفوس و راتال^۵، ۲۰۰۵: ۲۴۳). هرچند که طرح هایدگر از وجود دازاین را می‌توان نقطه آغاز چرخش از سوژه‌گی مبتنی بر ایده‌آلیسم در نظر گرفت اما دازاین هایدگر محافظه‌کارانه است چراکه نقش قدرت و گفتمان‌های مبتنی بر آن را در تبیین وجود مبتنی بر دازاین و سوژه‌گی تا حد بسیاری نادیده می‌گیرد، خلائی که با دستگاه گفتمانی لاکان و نظریه تحت تأثیر بعدی آن مورد توجه و تأکید قرار می‌گیرد.

- لاکان: نظام نمادین

همانطور که حال نیز معتقد است دستگاه نظری لاکان بسیار پیچیده، مبهم و چند بعدی است. با وجود این، تلاش می‌شود تا محتوای کلی نظریه او مورد کاوش قرار گیرد. نظریه سوژه‌گی لاکان با نقد نظریه فروید به ویژه چیزی که فروید نهاد و ناخودآگاه می‌نامد، آغاز می‌شود. در حالی که فروید بر علت‌های نهفته ای تأکید می‌کند که باعث کنش‌های ناهنجار یا ضد اجتماعی می‌شوند؛ و همین سبب شد تا او نظریه ناخودآگاه را به مثابه مخزن آرزوهای محقق نشده و فرآیندهای ناتمام مطرح کند. لاکان به آسیب‌شناسی آرزوها یا اعمال مشخص توجه کمتری دارد و تمایل بیشتری به تفسیر اصول سازنده هویت اجتماعی دارد. بعد بیان می‌کند که چگونه باقیمانده این اصول در ناخودآگاه رسوب می‌کند. و پاسخ مشهور او به فروید این است که «ناخودآگاه مانند زبان ساخت یافته است». بنابراین در نظریه لاکان زبان به عنوان یک ساختار جای ناخودآگاه را در رویکرد فروید می‌گیرد. بر همین اساس لاکان همواره تأکید داشت که برای درک رفتار انسان باید با قواعد و فرآیندهای ارتباط انسانی درگیر شد، به همین دلیل لاکان معتقد بود که باید فرآیندهای نهفته‌ای که هنجارها به موجب آن برقرار و حفظ می‌شوند بررسی شوند. فرآیندهای نهفته در رویکرد لاکان زبان یا «نظام نمادین» است. نظام نمادین اشاره به راه‌هایی دارد که از طریق آن‌ها ارتباط برقرار می‌کنیم و معنا می‌سازیم و همچنین معناهایی را که تکرار می‌کنیم به کار می‌گیریم. در دیدگاه لاکان «خود» ما از طریق زبان ساخته می‌شود: «فرمی که در آن زبان خودش را بیان می‌کند سوژه‌گی را تعریف می‌کند... من خودم را در زبان تشخیص می‌دهم، اما تنها از طریق سپردن خودم در آن مثل یک شیء.» (هال، ۱۳۹۶: ۱۲۰-۱۱۸).

لاکان سوژه‌گی را حاصل فرآیندی می‌داند که آن را نمادینه شدن^۶ می‌نامد و اینگونه توضیح می‌دهد: «نمادها در واقع آنقدر کامل زندگی انسان را به صورت یک شبکه احاطه می‌کنند که از زمان تولدش، به همراه قدرت ستارگان، اگر نه قدرت پریان، قالب سرنوشتش را می‌سازند؛ آنقدر کامل که با کلمات انسان را وفادار یا خائن می‌کنند، [نمادها] به دنبال او تا جایگاهی که هنوز نیست و حتی فراتر از مرگش می‌آیند؛ و چنان کامل که از طریق آن‌ها غایت انسان معنایش را در روز قیامت پیدا می‌کند، جایی که کلمه خدا وجود انسان را تبرئه یا محکوم می‌کند.» «همه انسان‌ها در جهان نمادها سهیم‌اند. آنها بیشتر از آنکه نمادها را بسازند، تسلیم و جزئی از آن‌ها هستند. بیشتر حامی هستند تا عامل آن. کارکرد نمادها، ساخت نمادین تاریخ انسان است.» سوژه به عنوان یک خلاء بی‌اعتبار در جریان فرآیند کسب نمادها یا نمادینه شدن ایجاد می‌شود (وان چوی^۷، ۲۰۱۲: ۳۱).

لاکان معتقد است که فرآیند نمادینه شدن مجموعه‌ای از انتخاب‌های اجباری و صوری است که ساختار بیگانگی را از لحظه‌ای که کودک وارد عرصه زبان می‌شود، ایجاد می‌کند. این انتخاب در واقع صرفاً یک رویه صوری و تشریفاتی است و به معنای این

1. normativity
2. acceptability
3. permissibility
4. oughtness
5. Dreyfus & Wrathall
6. symbolization
7. Won Choi

گلایبی، فاطمه و مسگرزاده، سجاد (۱۴۰۲). سوژه‌گی: آگاهی، تاریخ و فرهنگ. فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵(۴)، ۱-۱۶.

نیست که سوژه واقعاً انتخابی را انجام می‌دهد. فقط به این معنی است که، او می‌تواند سوژه‌گی از قبل موجود و عطف به ماسبق^۱ را به عنوان انتخاب خود تشخیص دهد و بپذیرد (دلار^۲، ۱۹۹۳: ۸۱-۸۳). به همین ترتیب، هنگام ورود به حوزه زبان، انتخاب صوری و تشریفاتی که در ابتدا به سوژه داده می‌شود، ضروری است، زیرا این چیزی است که فرد را قادر می‌سازد تا خود را به عنوان یک سوژه مستقل تشکیل دهد. به این ترتیب، اجبار اولیه توسط دیگری، پنهان می‌شود که گویی انتخاب در تمام طول مدت با سوژه بوده است (وان چوی، ۲۰۱۲: ۲۹).

لاکان نیز مانند هایدگر انسان را مانند شیء تصور می‌کند که در ظرف زبان یا نظام نمادین جای می‌گیرد و سوژه‌گی از قبل موجود و معطوف به گذشته را می‌پذیرد و در فرایندی/از شدن ساخته می‌شود. مفهوم انتخاب اجباری یا انتخاب صوری لاکان در واقع تأثیر قواعد، ارزش‌ها، هنجارها و به طور کلی نظامی را نشان می‌دهد که حتی قبل از تولد انسان را در بر می‌گیرند و الهام بخش رویکردهای دیگری شد که سوژه‌گی را در رابطه با قدرت و گفتمان موجود مورد بررسی قرار دادند که از جمله مهمترین آن‌ها رویکردهای سوژه‌گی آلتوسر، فوکو و باتلر هستند.

- آلتوسر: استیضاح ایدئولوژیکی

آلتوسر تحت تأثیر لاکان مفاهیم تحلیلی جدید و مهمی را به موضوع سوژه‌گی در حال بحث قرن بیستم ارائه کرد. کاوانا^۳ (۱۹۹۵) بیان می‌کند که آلتوسر با کاربرد مفهوم ایدئولوژی، سوژه‌گی را بازبینی می‌کند. در این چارچوب، ایدئولوژی به شبکه‌ای از بازنمایی‌ها اشاره دارد که در رسوم مادی خاصی ساخته می‌شوند و کمک می‌کند افراد به سوژه‌های اجتماعی تبدیل شده و آزادانه تصویر مناسبی از دنیای اجتماعی و جایگاه‌شان در آن را درونی کنند. ایدئولوژی به سوژه اجتماعی، نه صرفاً مجموعه‌ای از عقاید سیاسی محدود، بلکه چارچوبی بنیادی از تصوراتی که پارامترهای امور واقعی و خود را تعریف می‌کنند ارائه می‌دهد. چیزی که آلتوسر آن را «رابطه زیستی» سوژه اجتماعی با «امر واقعی» می‌نامد (کاوانا، ۱۹۵۵، به نقل از هال، ۱۳۹۶: ۱۲۶).

در واقع، آلتوسر به معرفی و شناساندن روش‌های مستقیم و غیرمستقیمی که از طریق آن‌ها تفکر و فعالیت انسان با هنجارها و تعاریف اجتماعی عمومی سازگار می‌شوند، می‌پردازد. مستقیم‌ترین روش از نظر آلتوسر، دستگاه‌های دولتی سرکوبگر هستند: پلیس، دادگاه‌ها، زندانها؛ همچنین ارتش ... و بالاتر از همه رئیس دولت، حکومت و دستگاه‌های حکومتی. دستگاه‌های دولتی سرکوبگر عمدتاً از طریق خشونت، ... و سرکوب گسترده (شامل سرکوب فیزیکی) عمل می‌کنند. همه ما مکرراً با دستگاه‌های دولتی سرکوبگر و نیروی محدود کننده‌شان، با پذیرش و پیروی از دستورات افسران پلیس، مقامات کنترل پاسپورت، قاضی‌ها و بازرسان مالیاتی مواجه می‌شویم. اما در اصطلاح آلتوسری، «دستگاه‌های دولتی ایدئولوژیک» حتی مودیان‌ترند و البته نقد آنها نیز سخت‌تر است. این دستگاه‌ها به طور پنهان عمل می‌کنند تا تسلیم شدن در برابر قواعد نظم رسمی را پرورش داده و مجاب نمایند. دستگاه‌های دولتی ایدئولوژیک، نظام‌های اعتقادی بنیادین یک جامعه قالب ریزی کرده و آنها را طبیعی و غیرقابل رد جلوه می‌دهند. این یک مدل سرکوب از بالا به پایین نیست، زیرا هم سرکوبگر و هم سرکوب شده در نقشه‌های مناسب‌شان جذب می‌شوند. (هال، ۱۳۹۶: ۱۲۷-۱۲۸). دستگاه‌های ایدئولوژیک از نظر آلتوسر طیف گسترده‌ای از نهادها را در بر می‌گیرند که نخستین آن خانواده است. او معتقد است سوژه انسانی به درون ساختاری که پیش از تولد او وجود دارد پرتاب می‌شود و محیط اجتماعی دربرگیرنده و مولد آموزه‌های ایدئولوژیکی ساختار مذکور است. از این رو محیط اجتماعی خانواده نخستین بسترگاه روند سوژه‌گی انسان است (سجادی، ۱۴۰۱: ۵). هدف آلتوسر در محوریت دادن به دستگاه‌های دولتی ایدئولوژیک این است که

1- retroactively

2 . Dolar

3. James Kavanagh

گلایبی، فاطمه و مسگرزاده، سجاد (۱۴۰۲). سوژه‌گی: آگاهی، تاریخ و فرهنگ. فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵(۴)، ۱-۱۶.

تمرکز مباحث سوژه‌گی به مکانیسم‌های پنهانی را که از طریق آنها تبدیل به سوژه می‌شوند، از میان بردارد. او برای توضیح چگونگی این مکانیسم از استعاره مؤاخذه/ایدئولوژیکی^۱ استفاده می‌کند. منظور او از مؤاخذه ایدئولوژیکی این است که سوژه‌گی توسط ایدئولوژی شکل می‌گیرد و ایدئولوژی افراد را تبدیل به سوژه‌ها می‌کند (مونتاز،^۲ ۲۰۱۷: ۶۳). بنابر نظریه آلتوسر مطالعه لحظه مؤاخذه است که ما از تأثیرات دستگاه‌هایی^۳ که بدن‌های ما را احاطه کرده و بر آن اثر می‌گذارند، آگاه می‌شویم.

به گفته آلتوسر، پلیسی از پشت به یک عابر پیاده هشدار می‌دهد: «هی، تو!» عابر پیاده می‌چرخد و در لحظه‌ای که برمی‌گردد، به عنوان یک سوژه شکل می‌گیرد. اما سوال اینجاست که چرا برمی‌گردد؟! علت و دلایلی که قبل از چنین چرخشی وجود دارند کدامند؟ اگر فرد قبلاً سوژه نشده باشد، چگونه می‌تواند به دستور پلیس پاسخ دهد و برگردد؟! پاسخ آلتوسر این است که سوژه از قبل سوژه شده علت مؤاخذه و استیضاح نیست بلکه اثر آن است. هنگامی که مؤاخذه به عنوان یک رویداد ناگهانی و اجباری ظهور می‌کند، سوژه به صورت عطف به ماسبق، هویت تحمیل شده در گذشته را که هرگز در آن وجود نداشته است طراحی می‌کند. بنابراین تاریخ ماقبل خود را به صورت یک سوژه‌گی دراماتیک دیالکتیکی بازسازی می‌کند [دراماتیک از این جهت که خیال می‌کند خودش آن را ساخته و دیالکتیکی از این جهت که آن را در ارتباط با گذشته و دیگری می‌سازد]. آلتوسر بیان می‌کند که متأسفانه هیچ سوژه از قبل سوژه شده در پس فرد مؤاخذه شده قرار ندارد که ما بخواهیم دنبال آن بگردیم. هیچ سوژه‌ای در پی او نیست، بلکه تنها پلیس یعنی یک دستگاه وجود دارد. فرد در مواجهه با آن دستگاه به عنوان یک سوژه شکل می‌گیرد. سوژه از قبل سوژه شده علت این مواجهه نیست بلکه اثر آن است (مونتاز،^۲ ۲۰۱۷: ۶۵-۶۶). بر مبنای این استدلال آلتوسر، تفاوت بین تولد و فوران^۴ مشخص می‌شود. دلیل پافشاری آلتوسر بر مفهوم مؤاخذه نشان دادن همین تفاوت است. آلتوسر لحظه مؤاخذه را لحظه تولد نمی‌داند، بلکه آن را لحظه فوران [چیزی از قبل موجود] می‌داند. وقتی او می‌گوید که ما همیشه از قبل سوژه هستیم، منظورش این نیست که ما به معنای واقعی کلمه به عنوان سوژه به دنیا می‌آییم یا به عنوان سوژه در رحم رشد می‌کنیم. برعکس ما فوران می‌کنیم. ما بدون اینکه بدانیم سوژه‌ای در میان دستگاه‌های ایدئولوژیکی هستیم که همیشه از قبل در کار هستند و وجود دارند، فوران می‌کنیم (وان‌چوی،^۵ ۲۰۱۲: ۲۸). به بیان ساده‌تر، ایدئولوژی مانند یک پلیس همواره مؤاخذه می‌کند و مورد خطاب قرار می‌دهد. فردی که به این مؤاخذه پاسخ می‌دهد تبدیل به سوژه می‌شود و این مؤاخذه تا جایی ادامه می‌یابد که فرد خود را درون و از طریق ایدئولوژی تعریف می‌کند. در واقع کنش و سوژه‌گی حالتی پس‌کنشی و معطوف به مؤاخذه ایدئولوژیکی است. ایدئولوژی‌ای که قبل از فرد وجود دارد (تایسون،^۶ ۲۰۱۷: ۳۰۵).

در واقع، آلتوسر به نوعی از وجودگرایی ایدئولوژیک (وجود مبتنی بر ایدئولوژی) صحبت می‌کند که عطف به ماسبق است. بر همین اساس، سوژه آلتوسری نیز مانند سوژه لاکانی تنها یک انتخاب اجباری انجام می‌دهد. آلتوسر استدلال می‌کند: «فرد به عنوان یک سوژه (آزاد) مؤاخذه می‌شود تا آزادانه تسلیم فرامین سوژه بزرگ [منظور ایدئولوژی مطلق، محوری و معنا دهنده مثل کاپیتالیسم] شود، یعنی برای اینکه (آزادانه) انقیاد خود را بپذیرد، اعمال و حرکات انقیاد خود را خودش انتخاب می‌کند. یعنی در ابتدا مجاز به انتخاب صوری است تا آزادانه انقیاد خود را بپذیرد. چراکه ما در ارتباط با آن سوژه بزرگ به دنبال حس امنیت و تصدیق در مواجهه با کنترل‌ناپذیری و پیش‌بینی‌ناپذیری هستیم. و اگر عمل انقیاد و سوژه شدن را انجام ندهد بلافاصله توسط دستگاه سرکوب‌گر مثل پلیس تحت تعقیب و سرکوب قرار می‌گیرد. (همان: ۲۹). به بیان دیگر، فرد مؤاخذه شده آزاد است که اطاعت کند و یا اطاعت نکند، اما عدم اطاعت او همراه با مجازات و سرکوب است. بنابراین آزادانه تسلیم شدن و انقیاد خود را انتخاب می‌کند (مونتاز،^۲ ۲۰۱۷: ۶۶). از نظر آلتوسر عمل انقیاد از طریق کنش‌ها و عمل‌های حمایتی که توسط خود فرد شکل

1. ideological interpellation
2. Montag
3. apparatus
4. irruption from birth

گلایبی، فاطمه و مسگرزاده، سجاد (۱۴۰۲). سوژه‌گی: آگاهی، تاریخ و فرهنگ. فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵(۴)، ۱-۱۶.

می‌گیرند تکمیل می‌شود (تایسون، ۲۰۱۷: ۳۰۶). در اینجا آلتوسر تا حد بسیار زیادی نزدیک به مفهوم و مکانیسم «تکنیک‌های خود» فوکو می‌شود. در هر دو مفهوم سوژه ساختاری تحت کنترل و غیر فردی است که به صورت درونی با اخلاق یا ایدئولوژی حاکم خود را سازگار می‌کند و این تنها نقطه آزادی و اراده سوژه است.

- فوکو: اخلاق و تکنیک‌های خود

فوکو نیز همانند آلتوسر با اتخاذ رویکردی انتقادی در اثر خود تحت عنوان *تاریخ سکسوالیته: استفاده از لذت‌ها* با بررسی اشکال مختلف تکنیک‌های خود به دنبال تبیین عامل بنیادی و شکل دهنده این تکنیک‌ها یا به طور کلی سوژه‌گی است. به همین دلیل، اخلاق و کدهای مرتبط با آن در دوره‌های مختلف تبدیل به موضوع محوری در بحث‌های فوکو می‌شود. فوکو بیان می‌کند، هنگامی که فرد متعهد می‌شود اشکال و تحولات "اخلاق" را مطالعه کند، بهتر است به این موضوع تأمل کند که منظور از اخلاق مجموعه‌ای از ارزشها و قواعد عملی است که از طریق سازمان‌های مختلف «تجویزی» مانند خانواده، نهادهای آموزشی، کلیساها و غیره به افراد توصیه می‌شود. گاهی اوقات اینگونه است که این قوانین و ارزشها به صراحت در یک آموزه منسجم و یک تعلیم صریح بیان شده است. اما همچنین ممکن است که آنها به صورت پراکنده منتقل شوند، به طوری که به دور از تشکیل یک مجموعه سیستماتیک، در طی شبکه‌ای از کنش متقابل پیچیده، یکدیگر را متعادل و تصحیح می‌کنند، و در موارد خاص یکدیگر را لغو یا تأیید می‌کنند، بنابراین امکان توافق، سازش و رها کردن را فراهم می‌کنند [که فوکو آن‌ها را کدهای اخلاقی می‌نامد]. اما اخلاق همچنین به رفتار واقعی افراد در رابطه با قوانین و ارزش‌هایی که به آن‌ها توصیه می‌شود، اشاره دارد. بنابراین اخلاق، نحوه مطابقت کم و بیش کامل با استاندارد رفتاری، شیوه اطاعت یا مقاومت در برابر چیزی را مشخص می‌سازد. رفتاری که افراد به واسطه آن به مجموعه‌ای از ارزشها احترام می‌گذارند یا آنها را طرد می‌کنند. در مطالعه این جنبه از اخلاق، باید مشخص شود که افراد یا گروه‌ها چگونه و با چه درجه‌ای از تغییر یا تخلف از سیستم تجویزی که به صراحت یا ضمنی در فرهنگ آنها عمل می‌کند، رفتار کرده و کم و بیش از آن آگاهی دارند. فوکو این پدیده را اخلاق رفتارها می‌نامد (فوکو، ۱۹۹۰: ۲۵).

اما برای فوکو مهم روشی است که شخص عمل می‌کند یعنی نحوه رفتار فرد. یعنی روشی که طی آن، شخص خودش را به عنوان یک سوژه اخلاقی شکل داده و با توجه به عناصر تجویزی تشکیل دهنده کدهای رفتاری، عمل می‌کند. با توجه به کدهای عمل و با توجه به نوع خاصی از اقدامات مرتبط با این عمل (که می‌تواند با توجه به میزان انطباق آن‌ها با کدها یا واگرایی از آنها تعریف شود) روش‌های مختلفی برای رفتار اخلاقی وجود دارد، [در چنین شرایطی فرد] بایستی نه فقط به عنوان یک عامل، بلکه به عنوان سوژه اخلاقی/این عمل [نظر گرفته شود]. به عنوان مثال، کدی از نسخه‌های جنسی را در نظر بگیرید که به دو شریک زندگی زناشویی همواره با هدف تولید مثل، وفاداری، زناشویی بادوام و متقارن را توصیه می‌کند. برای تمرین این ریاضت و پرهیز، و وفادار بودن به این قانون حتی در چنین چارچوب سختگیرانه‌ای راه‌های زیادی برای اقدام وجود دارد. در اینجا است که فوکو موضوع *حالت سوژه‌گی*^۱ را مطرح می‌کند. یعنی، روشی که فرد رابطه خود را با قاعده [اخلاق یا هر قاعده تجویزی دیگر] برقرار می‌کند و خود را ملزم به اجرای آن می‌داند. در این حالت ممکن است در اشکال تفصیلی، کار اخلاقی تفاوت وجود داشته باشد. این تفاوت تنها برای اینکه فرد رفتار خود را با یک قانون معین مطابقت دهد شکل نمی‌گیرد، بلکه فرد سعی دارد خود را به یک سوژه اخلاقی تبدیل کند [یعنی هر چند فرد روش‌ها و اقدامات متفاوت و منحصر به فردی را برای مطابقت با قاعده اخلاقی در پیش می‌گیرد، در نهایت چیزی بیش از یک سوژه اخلاق نیست]. بنابراین، ریاضت جنسی را می‌توان از طریق تلاش طولانی برای یادگیری، حفظ کردن و شبیه‌سازی مجموعه‌ای منظم از دستورات و از طریق بررسی منظم رفتار با هدف سنجش

1 . Foucault

گلایی، فاطمه و مسگرزاده، سجاد (۱۴۰۲). سوژه‌گی: آگاهی، تاریخ و فرهنگ. فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵(۴)، ۱-۱۶.

میزان صحت اعمال این قوانین انجام داد. مثلاً می‌تواند به صورت چشم پوشی موقتی، همه جانبه و یا قطعی از لذت انجام شود (فوکو، ۱۹۹۰: ۲۶-۲۷). از نظر فوکو یک عمل برای اینکه اخلاقی باشد، نباید قابل کاهش به یک اقدام یا مجموعه‌ای از اقدامات مطابق با یک قاعده، قانون یا ارزش باشد. پس همه اقدامات اخلاقی باید شامل رابطه با واقعیتی باشد که در چارچوب آن انجام می‌شود و همچنین رابطه با نفس یا خود. مورد دوم (رابطه با خود) به سادگی به معنای «خودآگاهی» نیست بلکه «خودسازی» به عنوان «سوژه اخلاق» است [استفاده از تکنیک‌های خود برای اینکه خود را سوژه اخلاق کند]. فرایندی که در آن فرد موقعیت خود را نسبت به فرمانی که دنبال خواهد کرد تعریف می‌کند و در مورد حالت خاصی از بودن تصمیم می‌گیرد که در خدمت هدف اخلاق خواهد بود و این مستلزم این است که او بر اساس خودش عمل کند، خود را کنترل، آزمایش، بهبود و تحول دهد. هیچ عمل اخلاقی خاصی وجود ندارد که به یک رفتار اخلاقی واحد اشاره نکند و همه رفتارهای اخلاقی خواستار شکل‌گیری خود به عنوان یک سوژه اخلاق هستند (همان: ۲۸).

بر اساس چنین استدلالی فوکو بیان می‌کند که تاریخچه «رفتارهای اخلاقی» چیزی نیست جز بررسی میزان سازگاری اقدامات افراد یا گروه‌های خاص با قوانین و ارزش‌هایی که توسط سازمان‌های مختلف برای آنها تعیین [و تجویز] شده است. بنابراین هر اخلاقی، به معنای وسیع، شامل دو عنصری است که قبلاً ذکر شد: ۱- کدهای رفتار و ۲- اشکال یا حالت‌های سوژه‌گی^۱ این دو عنصر هرگز نمی‌توانند کاملاً از همدیگر تفکیک شوند، اگرچه ممکن است در استقلال نسبی از یکدیگر رشد کنند. از نظر فوکو، سیستم کدها و قوانین رفتاری به عنوان اساس و پایه اخلاق و عمل و شکل دهنده سوژه‌گی به صورت حقوقی و قانونی، می‌توانند اهمیت داشته باشند. به طوری که وقتی سوژه اخلاق، رفتار خود را به قانون یا مجموعه قوانینی ارجاع می‌دهد، باید مطیع آن‌ها باشد تا مورد مجازات قرار نگیرد. اما از نظر فوکو آنچه اهمیت دارد بررسی عناصر قوی و پویای مرتبط با اشکال سوژه‌گری و اقدامات خود است. یعنی آنچه در روابط فرد با خودش رخ می‌دهد، در اعمال، افکار و احساسات متفاوت خودش که از طریق آن‌ها خودش را به عنوان سوژه اخلاق شکل می‌دهد، مهم است. در اینجا منظور از اشکال رابطه با خود، روش‌ها و تکنیک‌ها یا تمریناتی است که فرد آنها را ایجاد می‌کند تا با استفاده از آن خودش را به عنوان ابژه‌ای برای شناخته شدن شکل دهد. همچنین شامل رویه‌هایی است که از طریق آن، فرد می‌تواند بودن خود یا حالات خود را تغییر دهد. در مجموع فوکو بیان می‌کند هر چند اشکال رابطه با خود (حالت‌های سوژه‌گی) اهمیت دارند اما در زمان‌های مختلف مجاورت، تقابل، رقابت و سازش بین این دو عنصر اخلاق وجود داشته است (همان: ۲۹-۳۰).

- باتلر: اجرای هویت

هرچند نظریه باتلر یک نظریه فمینیستی و مرتبط با جنسیت است اما از این جهت در مطالعات سوژه‌گی اهمیت دارد که هویت، جنسیت و بدن بخش مهمی از سوژه‌گی و آگاهی و اقدامات مرتبط با آن را شکل می‌دهند. باتلر همانند فوکو و آلتوسر و در ادامه افکار لاکان بیان می‌کند که هویت و سوژه در توافق با گفتمان فرهنگی از قبل ارائه شده و ساختارها و اقدامات مخصوص آن رخ می‌دهد، چیزی که سوژه را تعریف کرده و به عنوان عقل سلیم تصور می‌شود و به گونه‌ای وانمود می‌شود که هرگونه عملکرد، اجرا و یا رفتار سوژه، به جای اینکه شکل دهنده هویت باشد، از هویت ناشی می‌شود. پس «خود» یا «من» مبتنی بر ماتریس طبقه‌بندی‌ها، تجربیات و برچسب‌های هویتی از پیش تعریف شده ساخته می‌شود (باتلر^۲، ۱۹۹۰: ۴۰). اما سوژه توسط قوانین تولید شده تعیین نمی‌شود. زیرا دلالت قوانین و ابلاغ‌ها بر عمل بنیانگذار و تعیین‌کننده قوانین نیست. بلکه سوژه از طریق فرایند منظم تکرار تعیین می‌شود. این فرآیند هم خود را پنهان می‌کند و هم قوانین خود را دقیقاً از طریق تولید اثرات هویت بخش^۳

- 1 . mode of subjection
- 2 . Butler
- 3 . substantializing effects

گلایبی، فاطمه و مسگرزاده، سجاد (۱۴۰۲). سوژه‌گی: آگاهی، تاریخ و فرهنگ. فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵(۴)، ۱-۱۶.

اجرا می‌کند (باتلر، ۱۹۹۰: ۱۴۵). باتلر معتقد است که هیچ خود و هویت محوری و ذاتی که رفتار و اقدامات را شکل دهد وجود ندارد بلکه تنها مجموعه‌ای از اجراها وجود دارد که به شکل تاریخی، توهمی از هویت ذاتی و درونی را در فرد ایجاد می‌کند. در حالی که خود، اجراکننده، یا اثر و یا نتیجه این اجراها است (باتلر، ۱۹۹۳: ۱۲). پس روند اجرای هویت در طی روایتی منسجم در طول زمان اتفاق می‌افتد، که توسط تقاضای فرهنگی برانگیخته شده یا اجبار می‌شود و ما از این طریق برای دیگران قابل فهم و قابل تشخیص می‌شویم و اجازه تعلق و مشارکت اجتماعی پیدا می‌کنیم (باتلر، ۱۹۹۷: ۲۷). باتلر تحت تأثیر هگل رویکرد خود را به سمت مدلی که در آن، هویت و سوژه‌گی به طور اجتماعی و زمانمند (تاریخی) ساخته می‌شود، پیش می‌برد. در این حالت، نمود ذات به شکلی دقیق، یک هویت ساخته شده یا یک موفقیت اجرایی است [ذات یا حقیقت، چیزی جز یک هویت ساخته شده یا موفقیت در اجرا نیست] که افراد حاضر در اجتماع، از جمله خود کنشگران، آن را به عنوان شکلی از اعتقاد و باور اجرا می‌کنند. آنچه هویت جنسیتی خوانده می‌شود، موفقیت در اجراگری است که مبتنی بر مقررات، مجازات‌ها و تحدیدهای اجتماعی تحمیل شده کسب می‌شود (باتلر، ۱۹۸۸: ۵۱۹-۵۲۰).

باتلر رویکرد خود را فراتر از سوژه‌گی پیش می‌برد و آن را به بدن نیز تسری می‌دهد. او با تأکید بر رویکرد مرلوپونتی بیان می‌کند که بدن نه تنها یک ایده تاریخی است که معنای خود را از طریق اظهارات جسمی و قابل لمس و با واسطه‌گری تاریخ در جهان به دست می‌آورد، بلکه مجموعه از امکان‌ها است. به این معنی که بدن، از طریق رفتارهای ذاتی درونی از قبل تعیین نشده است، بلکه اظهارات جسمی و قابل لمس آن در جهان، باید به عنوان اجرایی خاص و مبتنی بر مجموعه‌ای از امکان‌های تاریخی تلقی شود. این امکان‌ها ضرورتاً توسط قراردادهای تاریخی موجود محدود شده‌اند. بدن یک «خود» صرفاً مادی واقعیت‌مند نیست؛ بلکه مادیتی است که معنا را حمل می‌کند و شیوه این حمل کردن، از اساس، نمایشی و اجرایی است. از نظر باتلر، فرد بدن را نیز مانند سوژه‌گی اجرا می‌کند، این اجراها توسط قواعد تنظیم شده در طول تاریخ، مشروط و محدود می‌شوند. سوژه‌گی و بدنمندی مشخصاً مجموعه‌ای از استراتژی‌ها را آشکار می‌سازد که سارتر آن را «سبکی از بودن» یا فوکو آن را «تکنیک‌های خود» یا هایدگر آن را «پروژه‌های وجودی» می‌نامیدند. این سبک هیچگاه کاملاً خودساخته نیست. برای سبک‌های موجود، تاریخی وجود دارد و این تاریخ، امکان‌ها را محدود و مشروط می‌کند (همان: ۵۲۲-۵۲۱). منظور باتلر از تاریخ، مسئله تکرار و نوعی رسوب‌گذاری و ته نشین شدن گفتمان‌های شکل دهنده خود و بدن در طول زمان است (باتلر، ۱۹۹۱: ۱۸). به عبارت دیگر مفهوم تاریخ که باتلر مد نظر دارد تا حد زیادی تحت تأثیر مفهوم فکتیسیستی هایدگر شکل گرفته است. می‌توان گفت از نظر باتلر سوژه‌گی و وجود از طریق اجراهای اجتماعی مستمر در طول زمان به وجود آمده است و مفاهیم عمیق خود ذاتی، زنانگی یا مردانگی دائمی [و اجراهای مربوط به آن‌ها]، نیز به عنوان بخشی از گفتمان و استراتژی، تعیین یافته‌اند. خود به واسطه پیام‌ها و تکرار هنجارها، طبقه‌بندی‌ها، کلیشه‌ها و برجسب‌های مربوط به گفتمانی که با گذشت زمان تثبیت می‌شود، به اجرا گذاشته می‌شود. اما می‌تواند در مواجهه با آرایش‌های گفتاری متفاوت و جدید به گونه‌ای دیگری بازسازی یا پیکربندی شود (باتلر، ۱۹۹۱: ۱۸). بنابراین براساس رویکرد اجرای هویت باتلر ضروری است مسیر و گفتمانی را که از طریق آن اجراها شکل می‌گیرند، در نظر بگیریم. یعنی چگونه اجراها از طریق گفتمان حاکم تصحیح و تثبیت شده‌اند.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

رویکردهای گوناگون سوژه‌گی، در ارتباط با موضوعاتی مانند آزادی و اراده، آگاهی، انقیاد، ساخت خود، بودن، هستی، ایدئولوژی و ساخت اجتماعی، جزو مجادله برانگیزترین نظریه‌های جامعه‌شناختی و انتقادی عصر حاضر هستند. مطالعه نظری حاضر در پاسخ به این مسئله مناقشه برانگیز انجام شد. این مطالعه نشان می‌دهد که رویکردها و نظریه‌های مرتبط با سوژه‌گی را می‌توان

در قالب سه الگوی کلی طبقه‌بندی کرد: الگوی کلاسیک و وجودی، الگوی بودن و الگوی تجویزی. جدول ۱ الگوهای سوژه‌گی، نظریه‌پردازان، مفاهیم کلیدی و مبنای سوژه‌گی را به طور خلاصه نشان می‌دهد.

جدول ۱. چارچوب مفهومی سوژه‌گی

الگوی سوژه‌گی	نظریه پردازان	مفاهیم کلیدی	مبنای سوژه‌گی
الگوی کلاسیک و وجودی	کانت	شناخت-کنش-آگاهی-نیت‌مندی	حاصل آگاهی ذاتی
	فیخته		
	هگل		
	نیچه	خودآفرینی، سوژه مسئول، اراده‌مندی	من مطلق
سارتر			
الگوی بودن	هایدگر	دازاین-دازمن-فکتیسیستی- پروژه‌های وجودی- میتراین	حاصل فرآیندی تاریخی و اجتماعی از بودن و شدن
	لاکان	زبان یا نظام نمادین- انتخاب اجباری	
	باتلر	اجرای هویت	
الگوی تجویزی	فوکو	تکنیک‌های خود-سوژه اخلاق	حاصل فرآیندی از بودن و شدن مبتنی بر گفتمان قدرت
	آلتوسر	مؤاخذه ایدئولوژیک- انتخاب اجباری- وجودگرایی ایدئولوژیک	

رویکرد کلاسیک با تأکید بر اصالت ذهن و عقلانیت سوژه یا فاعل شناسا، سوژه‌گی را امری اراده‌مند و مبتنی بر عقلانیت تلقی می‌کند و بر اساس این رویکرد، جهان به واسطه شناخت سوژه شکل می‌گیرد. در این بینش سوژه‌گی یا کنش، تجلی آگاهی و عقلانیت سوژه است. در الگوی هستی که شامل وجودگرایی نیچه و سارتر می‌شود نیز بیشتر مفروضات الگوی کلاسیک حفظ می‌شود. در این الگو اراده‌مندی، خودآفرینی و مسئولیت سوژه در ساخت خود، محور اصلی سوژه‌گی است. سوژه مسئول با اقدامات و امکانات خود جهان را می‌سازد و به آن معنا می‌بخشد. اما من مطلق بر خلاف ایده آلیسم آلمانی که دارای بعد اجتماعی بوده و محدودیت دارد (استعلایی بودن شناخت در رویکرد کانت و میان سوژه‌گی در رویکرد فیخته)، هیچ محدودیت و حتی هیچ ذاتی ندارد. این الگو بر خلاف الگوی کلاسیک، ذات محض و شناختی محض (یافتن حقیقت و خدا) را متصور نیست و با تأکید بر من مطلق، سوژه را چیزی می‌داند که به طور بالقوه آزاد است و فقط هست (در مقابل بودن و شدن که وجودگرایی هایدگر مبتنی بر آن است). با این حال، وجودگرایی نیچه و سارتر با تأکید بر من مطلق و اعتقاد به اینکه انسان، هست و ذاتی از پیش تعیین شده ندارد و تأکید بر خودآفرینی این هستی از یک سو و اعتقاد به مسئولیت اجتماعی متکی بر آزادی فردی از سوی دیگر، جدالی بین من مطلق و مسئولیت‌پذیری اجتماعی مبتنی بر خودآفرینی را به وجود می‌آورد، بدون اینکه مشخصاً این جدال را حل کند. همچنین، رویکرد کلاسیک و وجودگرایی در بحث‌های وجودی تا حد زیادی دچار تقلیل‌گرایی وجودی می‌گردند. به عبارت بهتر، در این رویکرد سوژه نه به عنوان فرآیندی از شدن و بودن، بلکه به عنوان آگاهی ذاتی تعریف می‌شود. در نتیجه وجود و سوژه فارغ از موقعیت و فرآیند تاریخی و ساختاری در نظر گرفته می‌شود.

در مقابل، الگوی بودن شامل نظریه‌هایی می‌شود که براساس آنان وجود و سوژه‌گی به عنوان پدیده‌ای از قبل موجود تعریف می‌شوند. به عبارت دیگر، وجود و سوژه‌گی به واسطه مکانسیم‌ها یا ساختارهای از قبل موجود و به طور تاریخی شکل می‌گیرد. بر همین اساس در این رویکرد سوژه و سوژه‌گی از پدیده فلسفی صرف خارج شده و به عنوان یک پدیده اجتماعی و تاریخی مورد

توجه قرار می‌گیرد. نقطه آغاز این الگو را می‌توان در آراء هگل جستجو کرد. جایی که هگل برای اولین بار تاریخی بودن و دیالکتیکی بودن سوژه را مطرح می‌کند و منشأ گذار از رویکردهای قبل از خود می‌شود. رویکرد لاکان، هایدگر و باتلر تحت تأثیر هگل موارد بارز این الگو هستند. هایدگر در دستگاه هستی‌شناسی خود مفاهیمی را در ارتباط با وجود دازاین به کار می‌برد که نشان دهنده فاصله گرفتن از آگاهی ذاتی سوژه کلاسیک و مسئول بودن سوژه به عنوان الگوی هستی است. دازاین هایدگر نیز بر خلاف سوژه کلاسیک و وجودگرایی نیچه و سارتر، تاریخمند، ساختارمند و در نتیجه فرآیندی از شدن و بودن است. مفهوم فکتیسیته، پروژه وجودی و مفاهیم مرتبط با آن یعنی دازمن، میتزاین و کنار ماندن که در نهایت وجود دازاین را تعریف می‌کنند، نشان می‌دهد که سوژه هایدگر برخلاف سوژه سارتری یک پدیده وجودی و روانشناسی صرف نیست بلکه دازاین هایدگر یک پدیده جامعه‌شناختی است که همواره به دیگری یا دیگران ارجاع داده می‌شود. لاکان نیز همسو با هایدگر، با قرار دادن سوژه در ظرف نظام نمادین از تبیین‌های روانشناختی و روان‌کاوانه سوژه‌گی و سوژه مسئول و آگاه فاصله می‌گیرد و ساختار زبان یا نظام نمادین را جایگزین مفهوم ناخودآگاه روانکاو می‌کند. به طور کلی در رویکرد هایدگر و لاکان سوژه در ظرف وجودی از قبل موجود قرار می‌گیرد. این ظرف وجودی در آراء لاکان، زبان یا نظام نمادین و در رویکرد هایدگر، دازاین است.

الگوی تجویزی در پیروی از الگوی بودن شامل رویکردهایی نسبت به سوژه‌گی است که سوژه را حاصل فرآیندی از بودن و شدن می‌دانند با این تفاوت که در این الگو موضوع قدرت و رابطه آن با سوژه‌گی محور اصلی بحث‌ها است. در این الگو به منظور تبیین عامل اصلی شکل‌گیری سوژه‌گی، بر قدرت و ساختارهای آن تمرکز می‌شود. به عبارت دقیق‌تر، در این رویکرد با پیروی از الگوی بودن، نه تنها سوژه آگاه و مسئول کنار گذاشته می‌شود، بلکه قدرت و ساختارهای آن تبدیل به موضوع محوری در تبیین سوژه‌گی می‌شود. بررسی آراء فوکو و آلتوسر نشان می‌دهد که، قدرت چه به صورت اخلاق چه به صورت ایدئولوژی سوژه‌گی را کنترل و تحت انقیاد قرار می‌دهد. انقیاد و کنترلی که کاملاً خواسته و از روی اراده سوژه اعمال می‌شود. مفهوم تکنیک‌های خود در نظریه فوکو (که می‌توان گفت ریشه در پروژه‌های وجودی در دستگاه هستی‌شناسی هایدگر دارد)، مؤاخذه ایدئولوژیک در آراء آلتوسر و حتی اجراهای هویتی در آراء باتلر به همین انقیاد و کنترل خودخواسته و درونی شده اشاره می‌کنند و می‌توان ادعا کرد هر سه مفهوم از کنفورمیسم برده‌وار هایدگر نشأت گرفته‌اند.

نکته مهم این است که در تمامی این نظریه‌ها (هم الگوی بودن و هم الگوی تجویزی) سوژه، فرآیندی از شدن و بودن است که برای دستیابی به اعتبار وجودی و معتبر بودن تلاش می‌کند. این امر در نظریه هایدگر با توسل به دازمن و میتزاین، در نظریه لاکان با توسل به نظام نمادین، در نظریه فوکو با توسل به اخلاق و کدهای آن (شکل‌گیری سوژه اخلاق)، در نظریه آلتوسر با توسل به ایدئولوژی و کدهای آن و در نظریه باتلر با توسل به اجراهای هویتی موفقیت‌آمیز مبتنی بر گفتمان فرهنگی و اقتصادی موجود مورد توجه قرار می‌گیرد. براساس آنچه مورد بحث قرار گرفت، در پاسخ به سوال اصلی تحقیق یعنی یافتن پاسخ برای مسئله سوژه‌گی می‌توان گفت، مبنای اقدامات و آگاهی سوژه در طیفی بین من مطلق تا انقیاد و کنترل مطلق قرار می‌گیرند. نظریه‌های کلاسیک و وجودگرا در سمت من مطلق طیف قرار دارند. اما با ظهور هگل رویکردهای مرتبط با سوژه‌گی از من مطلق و سوژه مسئول فاصله می‌گیرند. در واقع، نظریه هگل به عنوان یک نظریه میان سوژه‌گی نقطه آغاز و زمینه‌ساز شکل‌گیری حرکت به سمت الگوهای بودن و تجویزی قرن بیستمی در ارتباط با سوژه‌گی است.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر تمام اصول اخلاقی پژوهش رعایت شده است.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

مشارکت نویسندگان

کلیه مراحل این پژوهش به صورت مشترک توسط سجاد مسگرزاده، دانش‌آموخته جامعه‌شناسی دانشگاه تبریز و همچنین فاطمه گلایی استاد گروه علوم اجتماعی دانشگاه تبریز انجام شده است.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

- بالیار، اتین (۱۳۹۳). *فلسفه مارکس*، ترجمه عباس ارض‌پیما، تهران: نشر دیبایه.
- بیزر، فردریک (۱۳۹۱). *هگل*، ترجمه سید مسعود حسینی، تهران: نشر ققنوس.
- پورنجف، حیران؛ حقیقتیان، منصور و جهانبخش، منصور (۱۴۰۱). بازنمایی سیمای زن در گفتمان مبارزه علیه سوژه‌گی زن (مطالعه موردی: شبکه اجتماعی اینستاگرام). *فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۴(۴)، ۱۱۸-۱۴۱.
- سجادی، بختیار (۱۴۰۱). *برساخت و بازنمایی سوژگی‌یافته در رمان خشم و هیاهو اثر ویلیام فاکنر. جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۴(۳)، ۲۰-۱.
- طالب‌زاده، سیدحمید و صادقیان، محمد (۱۳۹۵). چگونگی اهمیت سوژه و کنش در فلسفه ایدئالیستی آلمان و به تبع آن در اندیشه مارکس، *مطالعات جامعه‌شناختی*، ۲۳(۲)، ۵۶۷-۵۹۹.
- کورنو، اشتفان (۱۳۹۴). *فلسفه کانت*، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران: انتشارات خوارزمی
- مجتهدی، کریم (۱۳۹۵). *دکارت و فلسفه او*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- محمدرضایی، محمد و فولادی، عقیل (۱۳۸۷). *واژه استعلایی در فلسفه کانت*، *فلسفه دین*، ۶(۶)، ۸۱-۹۳.
- نویهاوزر، فردریک (۱۳۹۱). *نظریه سوژگی‌یافته در فلسفه فیخته*، ترجمه سید مسعود حسینی، تهران: نشر ققنوس
- هال، ای. دونالد (۱۳۹۶). *سوژه‌گی*، ترجمه هادی شادی، تهران: کتاب پارسه.
- وود، آلن (۱۳۹۶). *کانت*، ترجمه عقیل فولادی، تهران: انتشارات نشر نگاه معاصر.

References

- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London and New York: Routledge.
- (1997). *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- (1988). Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory. *Theatre Journal*, 40 (4), 519-531
- (1993). *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*. London and New York: Routledge.
- Choi, W. (2013). Inception or Interpellation? The slovenian school, butler, and althusser. *Rethinking Marxism*, 25(1), 23-37.
- Cowles, D. (2017). *Thrownness, Attunement, Attention: A Heideggerian Account of Responsibility*. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, Department of Philosophy University of Essex.
- Dolar, M. (1993). Beyond interpellation, *Qui parle*, 6 (2), 75-96.
- Dreyfus, H. L. (2008). Interpreting Heidegger on Das Man. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 38 (4), 423-430.

- Foucault, M. (1990). *The History of Sexuality: The Use of Pleasure*. Trans by Robert Hurley, Vintage Books a Division of Random House, Inc. New York.
- Gualeni, S., & Vella, D. (2020). *Virtual Existentialism Meaning and Subjectivity in Virtual Worlds*. Palgrave press.
- Johnson, R. B., Onwuegbuzie, A. J., & Turner, L. A. (2007). Toward a definition of mixed methods research. *Journal of mixed methods research*, 1(2), 112-133.
- Lewis, T. E. (2017). A Marxist education of the encounter: Althusser, interpellation, and the seminar. *Rethinking Marxism*, 29(2), 303-317.
- Montag, W. (2017). Althusser's Empty Signifier: What is the Meaning of the Word 'Interpellation'? *Mediations*, 30 (2), 63-68.
- Withy, K. (2014). Situation and limitation: Making sense of Heidegger on thrownness. *European Journal of Philosophy*, 22(1), 61-81.
- Won Choi (2013) Inception or Interpellation? The Slovenian School, Butler, and Althusser, *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 25:1, 23-37.